

УДК796(09)"631/634"

Лазоренко С.А., Чхайло М.Б., Кулик Н.А.

ЧИ ІСНУВАЛА ФІЗИЧНА КУЛЬТУРА У ЦИВІЛІЗАЦІЇ НЕАНДЕРТАЛЬЦІВ?

*У статті представлений аналіз та систематизація історичної і археологічної інформації щодо способу життя та існування стародавніх неандертальців – працивілізації, яка довгий час існувала пліч-о-пліч з нашими предками кроманьйонцями. Матеріали, які презентуються у публікації певною мірою дають відповідь на питання, чи була характерна для неандертальської людини культура у повному значенні цього терміну та чи були притаманні заняття фізичною культурою для *Homo sapiens neanderthalensis*.*

Ключові слова: культура, фізична культура, релігія, тренінги, ініціації, неандертальці.

Постановка проблеми. Вже багато років археологи, історики і антропологи досліджують стародавню цивілізацію неандертальців. Одні вчені відносять неандертальців до виду "Людина уміла неандертальська" (*Homo habilis neanderthalensis*), інші до виду "Людина розумна неандертальська" (*Homo sapiens neanderthalensis*). Перші представники неандертальців з'явилися на теренах Європейського континенту, під час останнього міжльодовикового періоду, на рубежі 200–150 тис. років до н.е. Цей період визначений археологами, як середній палеоліт. На сьогодні беззаперечним фактом є те, що в межах виду існувало дві еволюційні лінії, з яких першу вчені назвали "ранніми неандертальцями", або "пранеандертальцями", другу – "класичними", або "західноєвропейськими" неандертальцями. Саме представники другої лінії і проіснували аж до 30 тисячоліття до н.е. та конкурували з кроманьйонцями за мисливські угіддя на території Європи.

Довгий час представники "печерних людей", вважалися прямими предками сучасної людини, але як виявилось неандертальці – самостійний вид *Homo sapiens*. Така хибна думка виникла тому, що морфологія неандертальців була дуже схожою на кроманьйонців: вертикальне положення тіла, витягнуте обличчя, біпедальний спосіб пересування, великий череп, кругла потилиця, тощо. Але ж анатомія цих двох видів суттєво різнилася, неандертальці мали низький похилий лоб, великі надбрівні дуги, великий ніс, широкі плечові, ліктьові, кульшові та колінні суглоби, широкі грудну клітину і кістки тазу, короткі передпліччя і гомілки, гіпертрофовані м'язи тощо (рис. 1).

Рис. 1. Зовнішній вигляд неандертальця (ліворуч) та кроманьйонця (праворуч)

Є свідчення про те що неандертальці мали темний, білий і рижий колір волосся. Більше того, на певному історичному відрізку, і неандерталець і кроманьйонець існували пліч-о-пліч на теренах усієї Європи та західної Азії, аж до території сучасного Узбекистану. Американські вчені навіть свідчать, що неандертальці "сухопутним мостом" через Берингову протоку діставалися Північної Америки, залишивши по собі стоянки з рештками своєї життєдіяльності. І цей факт не викликає сумніву, адже неандертальці вели активний спосіб життя у пошуках прожитку, весь час знаходячись у пошуку придатних умов існування. Але, все ж таки, аналіз мітохондріальної ДНК "печерних людей", котрий досліджували американські науковці, говорить що неандертальці це самостійна гілка у еволюції вищих приматів.

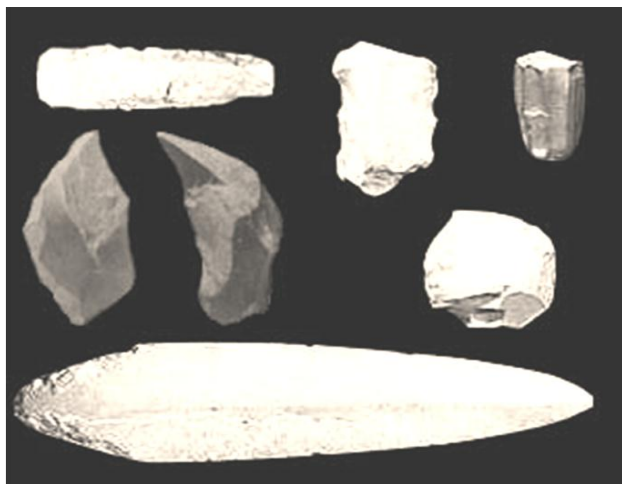
Вік класичного неандертальця 80–30 тис. років до н.е., об'єм головного мозку коливався в межах 1350–1700 см³. Ця особливість не залишає сумніву, що неандертальці володіли великими інтелектуальними здібностями, але з цього не слід робити висновок про те, що вони були розумнішими за сучасну людину. Тому, проаналізувавши дані сучасної офіційної науки, ми спробуємо довести, що спільнота класичних неандертальців, яка впродовж середнього палеоліту створила стійкі особливі риси в соціально-політичній організації, економіці та культурі, спільні духовні цінності та ідеали, ментальність (світогляд) тощо. Залишивши по собі археологічну культуру, яку вчені назвали культурою мустьєрського

типу, котра характеризується великою кількістю кам'яних та кістяні знарядь праці серед яких: рубила, ударники, скребла, скребки, ножі, свердла, наконечники списів. Якщо брати загалом, то мустьєрська культура це високий рівень соціальних стосунків, створений не людиною у прямому сенсі цього слова, а зовсім іншими представниками вищих гомінід та сама по собі унікальне явище у історичній науці, так як ознаки її несли гуманістичні цінності[5].

Мета роботи – за результатами узагальнення інформації науково-методичної літератури, доповнити та розширити повноту знань про становлення та розквіт фізичної культури і первинних тренінгіву представників неандертальської цивілізації.

Результати дослідження та їх обговорення. Цивілізація – такий шабель розвитку людства, коли власні соціальні зв'язки домінують над природними, індивідуум починає використовувати закони розвитку природи у власних цілях (у нашому випадку мова йдеться про класичних неандертальців) та коли суспільство починає прогресувати і функціонувати на своєму власному ґрунті, яке власне, безпосередньо і формує. Термін "цивілізація" є синонімом іншого – "культура". Культура (лат. *Culture* – "обробіток", "обробляти") – сукупність матеріальних та духовних цінностей, створених людством протягом історії його існування, історично набутий набір моральних основ всерединісоціумудля його збереження та подальшого розвитку на основі гуманізації і гармонізації. Слово "культура" буквально означає обробіток, догляд, поліпшення. Вперше воно було зафіксоване в праці відомого римського політичного діяча і письменника Марка Порція Катона Старшого (234–149 до н. е.) "Про землеробство" (лат. *Deagricultura*), присвяченій турботам землевласника, який обробляв землю з використанням рабської праці. Поняття "культура" сьогодні є синтетичним терміном, який об'єднує собі досягнення науки техніки, освіти, мистецтва, літератури, мораль, уклад життя та світогляд. Тому проаналізувавши інформацію сучасних науковців та давши визначення терміну "культура", мимоволі задаєшся питанням, чи існувала цивілізація у представників неандертальської спільноти.

За часів свого розквіту, на теренах Європи мешкало близько одного мільйону представників класичних неандертальців. Вони користувалися саморобними знаряддями праці і зброєю (відомо близько 60 видів різноманітних знарядь), техніка виготовлення яких, принципово різнилася від тієї, якою користувалися кроманьйонці (рис. 2).

Рис. 2. Знаряддя праці неандертальців

виглядає дивним, що "дикуни" ховали своїх родичів не просто так, а існувала ціла церемонія ритуального змісту. Підтвердженням цим словам є поховання в печері Ла-Шатель-о-Сен у Франції, де вчені знайшли у похованні скелет накритий червоною тканиною. Поряд з тілом були залишені квіти, знаряддя праці і їжа (яйця і шматки м'яса). Цей факт говорить про початок появи релігійних знань, віри у потойбічне життя. Багато неандертальських поховань містять рештки літніх представників. А в ті далекі часи не багатьом вдавалося дожити до глибокої старості. Знахідки у печері Шанідар (Іракський Курдистан) свідчать про примітивну медицину, а може для тих часів і не примітивну, відому класичним неандертальцям. Серед багаточисельних скелетів представників даного виду вищих приматів, знайдених у іракській печері, звертає на себе увагу кістяк рештківчоловіка віком сорока років. Археологи дали ім'я доісторичному представнику неандертальської культури – Нанді. Цей чоловік загинув упавши у прірву, та розбившись на каміннях. Анатоми, які досліджували скелет Нанді дали наступні заключення: чоловік мав дефекти від народження, права його сторона була недорозвинена, з дитинства він втратив частину правої руки від кисті до ліктя і протягом усього життя страждав від артрити. Нанді пережив чисельні травми голови, на правому оці мав більмо. Але родичі його не кинули напризволяще, адже Нанді з точки зору тваринного інстинкту був для них тягарем. Піклування з боку здорових, дало можливість дожити чоловікові до сорока років, що являється для неандертальців глибокою старістю [5].

Для *Homo sapiens neanderthalensis* було притаманне відчуття естетичного, вони шили одяг зі шкір тварин, оздоблюючи його різноманітними прикрасами з кісток та малюнками (фарби виготовляли з природних матеріалів), володіли ювелірним вмінням, роблячи різноманітні намисти з зубів і кісток тварин. Такі прикраси були втіленням і релігійних вподобань, так як захищали власника від злих духів та різноманітних негараздів. Беззаперечним фактом є належність до неандертальського мистецтва одного з перших музичних інструментів кістяної флейтиз чотирма отворами, древні художники вміли малювати тварин на стінах печер, використовуючи для цього вугіль з вогнищ. Розкопки місць стоянок "печерних людей" підтверджують думку багатьох науковців про те що неандертальці піклувалися про дітей, стариків та хворих. Не

Довгий час лишалася не розкритою загадка, яку розгадували анатоми багатьох країн світу, чи вмiли розмовляти давнi неандертальцi. I нещодавно вченi, завдяки знахiдкам, зробленим у печерi Кебара (Iзраїль) остаточно пiдтвердили факт спiлкування мiж "печерними людьми". Дослiджуючи скелет вiком 60 тис. рокiв, анатоми знайшли пiд'язикову кiстку, а це є бiологiчним пiдтвердженням того, що її власник був фiзично здатним до спiлкування. Останнi дослiдження ДНК неандертальцiв також говорять про iснування гену, котрий вiдповiдав за мовленнєвевмiння *Homosapiensneanderthalensis*. Перерахованi ранiше приклади свiдчать про те, що неандертальцi не були людьми у сучасному розумiннi цього слова, але вони мали культуру у повному розумiннi цього термiну. Тому, роблячи попереднi висновки, можна з повною впевненiстю стверджувати що вони були iстотами соціальними, а не бiологiчними, адекватно сприймали змiни навколишнього середовища та вмiли пристосовуватися до цих змiн.

Невiд'ємною складовою сучасної культури є культура фiзична, остання iдентифiкувалася у самостійну специфiчну сферу суспiльної дiяльностi, вiдокремлену вiд добування матерiальних благ, необхiдних для iснування та виживання роду *Homosapiens*у промiжок часу 80–8 тис. рокiв до н.е., коли з'явилася перша метална зброя з кiстяними та кам'яними наконечниками [4]. Але чомусь бiльшiсть фахiвцiв, таких як Б. Голошапов [1], В. Григоревич [2], Л. Дворкiн [3], Л. Кун [4] та В. Столбов [6] пов'язують започаткування фiзичної культури лише з кроманьйонською цивiлізацiєю. А в цей час паралельно з нею процвітала i неандертальська культура. У розвитковi обох представникiв *Homosapiens* ключову роль вiдiграло полювання, як форма суспiльної трудової дiяльностi. Використання знарядь працi пiд час полювання вимагало якiсно нових навичок та вмiнь: перш за все сили, швидкостi, витривалостi, реакцiї, влучностi та спритностi. Тому правильнiше було б все ж таки декларувати, що фiзична культура зародилася у представникiв обох видiв незалежно один вiд одного. Пiдтвердженням цьому є iсторичнi факти, що вказують на те що неандертальцi були доволi умiлими та вдалими мисливцями. Серед тварин на яких полювали "печернi люди" переважали мамонт, носорiг, печерний ведмiдь, дикий осел, бiзон тощо. Але ж перерахованi тварини були небезпечними i гiдними супротивниками. Тому полювання на них вимагало особливой пiдготовки та фiзичного вишколу. Вдалих результат для мисливцiв могли забезпечити попередня пiдготовка чоловiкiв, завчасне виготовлення та випробування рiзноманiтних засобiв, органiзованi сумiснi дiї усiх представникiв роду. В процесi пiдготовки неандертальцiв до полювання, чоловiки навчилися рацiонально використовувати у якостi металної зброї рiзнi знаряддя: палицю, спис, острогу, пращу, удосконалюючи способи її метання на дальнiсть та влучнiсть. Навчилися вправно використовувати свою силу, розраховувати енергiю, яка витрачається в залежностi вiд вiддаленостi об'єкту полювання, координувати свої власнi рухи, бути витривалими пiд час довгих переходiв, адже давнi неандертальцi залежали вiд тварин, тому вони мiгрували разом з ними, проходячи iнколи до десяткiв кiлометрiв на добу.

Вишколюючи свої мисливськi вмiння протягом тисяч рокiв, неандертальцi поступово вiд iнстинктивних атакуючих чи захисних дiї переходять до скоординованих злагоджених колективних акцiї, максимально використовуючи мисливську зброю. На основi аналізу вдалих та невдалих дiї пiд час полювання неандертальцi зробили висновок про те, що однi акцiї ведуть до позитивного результату, а iншi навпаки. В такий спiсiб виокремивши конкретнi навички та вмiння, якi обов'язково давали можливiсть досягти позитивного результату, бо вiд мисливцiв залежала доля всього роду. В цей же час мисливцi навчилися використовувати з максимальним рацiоналiзмом свою зброю, що теж збiльшувало шанси на полюванні. Деякi види фiзичної активностi неандертальцi запозичували у тварин, копiюючи їхнi рухи. Хоча хотiлося б зауважити, що неандертальцi не могли довго переслiдувати свою здобич, так як їхня кров мала невелику кiлькiсть еритроцитiв, до цього призвели холоднi клiматичнi умови в яких iснували *Homosapiensneanderthalensis*. Такого висновку дiйшли американськi вченi, дослiджуючи мiтохондрiальну ДНК "печерних людей".

Полюванню неандертальцiв, обов'язково передували рiзноманiтнi релiгiйнi ритуали. Пiд час яких, давнi мисливцi просили дозволу на полювання у духiв предкiв, малювали на землi контури тварини, яку малося вполювати i вишколювали до автоматизму використання зброї, кидаючи її у контури тварини. Керували ритуальними заходами шамани або вiщуни роду чи племенi. До речi, такi явища можна зустрiти i в наш час, серед людей, якi живуть iзольовано вiд надбань сучасної цивiлізацiї. У лiсах Амазонiї серед пiвденноамериканських iндiанських племен, у Австралiйських аборигенiв, серед народностей якi населяють острови Полiнезiї.

Неандертальцi чоловiчої i жiночої статей розподiлялися на соціальнi групи. Жiнки були представленi дiвчатками i дорослими. Серед чоловiкiв видiлялися дiти, юнаки i дорослi, або мисливцi. Саме останнi були гегемоном роду чи племенi. Адже вiд їхньої вдахi на полюванні залежала доля усiх iнших родичiв. Так як їхнє харчування бiльшої мiрою залежало вiд результату полювання, другорядними були продукти харчування, що збирали жiнки. Окрiм мисливства, на плечi чоловiкiв лягав тягар захисту мисливських угiдь та територiї на якiї мешкав рiд, вони користувалися загальною повагою та продуктами життєдiяльностi усього клану, а також їм дозволялося формувати пари з жiнками для продовження роду. Тому юнаки прагнули як найшвидше перейти до старшої вiкової групи чоловiкiв-мисливцiв, вони досить рано мужнiли, так як цього вимагали жорстокi умови iснування у навколишньому середовищi. I в нагодi молодим представникам *Homosapiensneanderthalensis* ставали iнiцiативнi заходи на основi фiзичних вправ. Пiд час таких обрядiв юнаки демонстрували свiй фiзичний

вишкіл, готовність володіння зброєю, вміння висліджувати тварин та готувати для них пастки, орієнтуватися на просторі, долати довгі дистанції та природні перешкоди тощо. Лише пройшовши іспит, старійшини і шамани давали молодим юнакам путівку у майбуття, переводячи їх до старшої групи чоловіків-мисливців. Саме фізична культура давала можливість визначати готовність юнаків до нещадних умов існування в ті далекі часи.

Висновки. Як бачимо з приведених фактів ми можемо з повною впевненістю констатувати що у давній цивілізації неандертальців почала формуватися початкова культура, примітивна у порівнянні з сучасними досягненнями науки і техніки, але прогресивна для свого часу. А раз з'являється культура то і обов'язково виникає її складова – фізична культура і первинні тренінги. Завдячуючи фізичній культурі на теренах нашої планети *Homo sapiens neanderthalensis* жили протягом більше 120 тисяч років, долаючи кліматичні негаразди (жили в умовах льодовикового періоду), конкуренцію з боку великих хижаків (саблезубих кішок, печерних ведмедів, носорогів), конкуренцію з боку іншого виду *Homo sapiens* – кроманьйонців. Залишивши після себе мізерні рештки своєї культури, з яких зараз науковці формують цілісну картину умов життя "печерних людей".

Перспективою подальших досліджень. Відтак, одержавши певну інформацію про фізичну культуру неандертальців, продовжувати науковий пошук і сформувати системні знання про фізичні та тренувальні вправи які були притаманні для представників *Homo sapiens neanderthalensis*

Використані джерела

1. Голощапов Б.Р. История физической культуры и спорта / Б.Р. Голощапов. – М.: Издательский центр "Академия", 2001. – 312 с.
2. Григоревич В.В. Всеобщая история физической культуры и спорта / В.В. Григоревич. – М.: Советский спорт, 2008. – 285 с.
3. Дворкин Л.С. Физическое воспитание студентов: учеб. пособие / Л.С. Дворкин, К.Д. Чермит, О.Ю. Давыдов; под общ. ред. Л.С. Дворкина. – Ростов н/Д: Феникс; Краснодар: Неоглори, 2008. – 700 с.: ил.
4. Кун Л. Всеобщая история физической культуры и спорта / Л. Кун. – М.: "Радуга", 1982. – 398 с.
5. Низовский А.Ю. Сто великих археологических открытий / А.Ю. Низовский. – М.: Вече, 2004. – 544 с.
6. Столбов В.В. История и организация физической культуры и спорта / В.В. Столбов. – М.: Просвещение, 1982. – 285 с.

Lazorenko S., Chhailo N., Kulik N.

DID PHYSICAL CULTURE EXIST IN CIVILIZATION OF NEANDERTHAL MEN?

The paper presents analysis and systematization of historical and archaeological information about the way of life and existence of ancient Neanderthals – precivilization that had long existed side by side with our ancestors Cro-Magnons. The data of contemporary official science were analyzed, and it was determined that 80-30 thousand years B.C. the age of a classic Neanderthal, the brain volume fluctuated between 1350-1700 cm³. This peculiarity leaves no doubt that the Neanderthals possessed great intellectual abilities, but it should not be inferred that they were smarter than a contemporary human-being. It is proved that the classic Neanderthals community had established special features in socio-political organization, economy and culture, common spiritual values and ideals, mentality (outlook), etc. during the Middle Paleolithic. It left behind the archaeological culture that scientists had called the culture of Mousterian type, which is characterized by a large number of stone and bone tools such as: axes, percussion, scrapers, scrapers, knives, drills, spearheads.

All in all, Mousterian culture represents a high level of social relations, established not by a human-being in the literal sense of the word, but by other representatives of senior hominids, and by its very nature it is a unique phenomenon in historical science, since it bore the signs of humanist values. On the basis of the mentioned facts we can definitely state that initial culture began to form in the ancient Neanderthals civilization and it was primitive compared to modern achievements of science and technology, but progressive for its time.

*Once a culture appears, physical culture and initial training as its component part arises as well. Materials presented in this publication give to some extent the answer to the issue whether culture in the full sense of this term was characteristic for a Neanderthal human-being and whether physical education was inherent for *Homo sapiens neanderthalensis*.*

Key words: culture, physical culture, religion, trainings, initiations, the Neanderthals.

Стаття надійшла до редакції 13.09.2015 р.